

Тема 1. Вступ до глобалізації: визначення, історичний контекст, тенденції, наслідки

План:

1. Сутність глобалізації.
2. Фактори глобалізації.
3. Наслідки глобалізації.
4. Етапи становлення глобалізації.
5. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі.

1. Сутність глобалізації

Вперше поняття «глобалізація» з'явилося в 60-х роках ХХ ст. в роботах французьких і американських авторів. Коли ми говоримо про глобалізацію, ми можемо уявляти собі і величезні потоки товарів, що перетинають кордони різних країн, і величезні транснаціональні корпорації, які здійснюють операції по всьому світові, і різні торгові марки, які відомі населенню всієї земної кулі, і величезні потоки як трудових, так і капітальних ресурсів, що зросли за останні роки, і центри обробки викликів у Бразилії, які надають клієнтські послуги польським споживачам, які придбали японську електроніку під час відпочинку у Швеції.

Існують різні тлумачення терміну «глобалізація». Нобелівський лауреат, економіст Джозеф Стіглітц визначає глобалізацію, як «більш тісну інтеграцію країн і народів світу, що спричинена значним скороченням витрат на перевезення і зв'язок, усуненням штучних бар'єрів на шляху переміщення з країни в країну товарів, послуг, капіталу, знань та людей». К. Омає вважає, що сучасна глобалізація означає нову еру, відмінна риса якої полягає в тому, що люди всюди дедалі більшою мірою потрапляють в залежність від порядків, що панують на світовому ринку. П. Херст і Дж. Томпсон, навпаки, вважають, що глобалізація – це міф, за яким ховається той факт, що в рамках світового господарства дедалі більшою мірою виділяються три основних регіональних блоки, де національні уряди залишаються дуже сильними. Дж. Резенау і Е. Гідденс вважають, що сучасна глобалізація уявляється історично безпрецедентною, а держави і суспільства у всіх куточках земної кулі відчують глибокі зміни в міру того, як намагаються адаптуватися до більш пов'язаного зсередини, але вельми мінливого

світу. Слово «глобалізм» (від англ. global – всезагальний, лат. – globus terrae – земна куля).

В загальнішому плані глобалізація означає збільшення ступеня інтеграції національних економік. Глобалізацію можна уявити як процес розширення, поглиблення і прискорення світового співробітництва, який стосується всіх аспектів соціального життя – від культурного до кримінального, від фінансового до духовного. Вона охоплює всі напрями, за якими національні економіки пов'язані на міжнародних ринках, у т. ч. торгівлю товарами, послугами, технологіями; міжнародний рух факторів виробництва та узгодження державних політик. Варто зазначити, що термін «Глобалізація» переважно використовується в західноєвропейській і американській науковій літературі. У більшості пострадянських країн для вивчення походження і динаміки глобальних проблем використовується поняття «глобалістика»

Про глобальну економіку зараз говорять досить часто. У чому полягає різниця між глобальною і світовою економіками? Згідно з Фернаном Броделем і Іммануелем Валлерстайном, під світовою економікою розуміється така система, де процес накопичення капіталу відбувається по всьому світу і вона існує на Заході принаймні з XVI ст. Глобальна ж економіка являє собою щось інше: це економіка, здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети. Виробництво невпинно розвивалося, намагаючись подолати кордони часу і простору, але тільки в кінці XX ст. світова економіка змогла стати по-справжньому глобальною на основі нової інфраструктури, що базується на інформаційних і комунікаційних технологіях. Глобальна економіка – це цілісний планетарний господарський організм, що функціонує на основі єдиної виробничо-збутової мережі, глобальної фінансової системи, планетарної інформаційної мережі.

Таким чином, глобальна економіка являє собою фундаментальну економічну дисципліну, що вивчає алгоритм оптимальної взаємодії національної економіки зі світовим господарством у контексті змін і трансформацій, які відбуваються і у світовій, і в національній економіці.

2. Фактори глобалізації

Процес глобалізації розвивається під впливом сукупності технікотехнологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних і культурних чинників.

Техніко-технологічні:

- науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту та зв'язку;
- революція в галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- виникнення єдиного інформаційного простору та створення можливостей для здійснення операцій в режимі реального часу.

Соціально-економічні чинники:

- поглиблення інтернаціоналізації економіки на базі транснаціоналізації та регіоналізації;
- лібералізація сфери руху товарів та капіталу, розвиток нових фінансових технологій;
- становлення нового гео економічного простору, що базується на міжконтинентальному (міжкорпоративному) поділі праці;
- індивідуалізація, деконцентрація та диверсифікація виробництва, що базується на новітніх технологічних укладах;
- гео економічні трансформації, що пов'язані із розпадом командноадміністративної системи господарювання та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу.

Політичні чинники:

- взаємопроникнення макроекономічної політики урядів та центральних банків;
- зростаюча орієнтація держав на зовнішні зв'язки;
- геополітичні трансформації, пов'язані з розпадом світової соціалістичної системи.

Культурні, морально-етичні чинники:

- послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків та звичаїв;
- зростання мобільності духовно-емоційного спілкування;
- інтернаціоналізація освіти, духовно-культурного простору тощо.

3. Наслідки глобалізації

До позитивних сторін процесу глобалізації відносять:

- 1) розширення прямих іноземних інвестицій, що супроводжується створенням робочих місць і сприяє зниженню бідності у світі;
- 2) зростання міжнародної торгівлі, що прискорило соціальні перетворення і зміцнило середній клас;
- 3) нові комунікаційні та інформаційні технології, що сприяли прискореному поширенню інформації в багатьох областях науки;
- 4) зв'язок став доступнішим і дешевшим (зниження витрат телефонного зв'язку, поява Skipe, Viber та ін.);
- 5) можливість надання швидкої допомоги, наприклад, у моменти стихійних або техногенних лих.

До негативних сторін процесу глобалізації відносять:

- 1) екологічну деградацію внаслідок необмеженої промислової діяльності;
- 2) посилення проблеми соціальної диференціації суспільства;
- 3) пріоритет віддається отриманню прибутків, а не забезпеченню прав людини;
- 4) посилення макроекономічної нестабільності внаслідок відкритості фінансових ринків (держави втрачають контроль над фінансовими потоками);
- 5) зниження ролі національної держави, часткова втрата нею державної ідентичності, цілісності;
- 6) зростання проблеми невинного споживацтва, культ матеріальних цінностей, а не людських якостей;
- 7) інтернаціоналізація злочинності;
- 8) «подвійні стандарти» в аспекті захисту прав людини.

4. Етапи становлення глобалізації

Незважаючи на те, що вперше поняття «глобалізація» з'явилося в 60-х роках ХХ ст., багато вчених діячів набагато раніше почали звертати увагу на зростаючі глобальні проблеми. Умовно виділяють сім основних етапів становлення глобалістики.

Перший етап пов'язаний з діяльністю британського математика Томаса Мальтуса (XVIII ст.). Він вивів, що зростання чисельності населення виражається в геометричній прогресії, а засоби існування (доходи) ростуть в арифметичній прогресії. Звідси виникає демографічна проблема, яка утворює проблему продовольчу.

Другий етап (кінець XIX – початок XX ст.) виявляється в роботах К. Маркса і В. Леніна. Вони підняли проблему зростаючої монополізації світової економіки, і, як наслідок, нерівномірність економічного і політичного розвитку країн і окремих регіонів (проблема нерівності й бідності). Згідно з В. Леніном, саме ця проблема стала причиною Першої світової війни.

Третій етап обумовлений формуванням неурядової міжнародної організації «Римський клуб» (60-ті роки XX ст.). Дана організація провела дослідження, які показали, що збереження сучасних тенденцій розвитку суспільства обов'язково потягнуть за собою системну кризу у взаємодії людини і навколишнього середовища. Основна проблема, що стоїть перед суспільством, – це запобігання екологічній катастрофі.

Четвертий етап припадає на середину 70-х років XX ст. Більшість країн зіткнулися з проблемою енергетичної кризи. Особливо гостро постало питання про перехід до використання нових технологій і невичерпних ресурсів (енергія вітру, сонця, морських припливів та ін.).

П'ятий етап охоплює середину 80-х років XX ст. Ключовою проблемою на цей період часу стає проблема «гонки озброєнь». Зростання військових витрат несприятливо відбивається на державних бюджетах більшості країн. Саме на даному етапі виникає питання про перехід від економіки озброєння до економіки роззброєння, або, так званої, «конверсії військового виробництва» (переорієнтації галузей ВПК на випуск цивільної продукції).

Шостий етап припадає на рубіж XX – XXI ст. і пов'язаний з дослідженнями німецького вченого і громадсько-політичного діяча Е. фон Вайцеккера. Він торкнувся проблеми «співвідношення витрат і результатів», яка особливо гостро постала перед слаборозвиненими країнами. На його думку, розв'язання цієї проблеми можливе шляхом орієнтації країн на ресурсозберігаючі технології (скорочення трудомісткості і енергоємності виробництва). Це проблема неефективного використання ресурсів.

Сьомий етап (сучасний) завершається першими десятиліттями ХХІ ст. Пов'язаний з наростанням напруженості у світі внаслідок інтенсивного застосування інформаційних війн. Посилюється напруженість у світовому співтоваристві. Більшість провідних країн збільшують свої військові витрати.

Інформаційна війна – це психологічний вплив ЗМІ на цивільне населення (маніпуляція свідомістю) з метою досягнення політичних, економічних або чисто військових вигід. Це найбільш дієва і небезпечна сучасна зброя. Методами інформаційної війни є викид дезінформації, подання інформації у вигідному для себе ключі, замовчування певної інформації тощо.

Зростання напруженості у світі, викликане інформаційними війнами, посилює проблему можливого ядерного конфлікту. Ще у 80-х роках ХХ ст. американський вчений К. Саган на підставі зростання кількості країн, що володіють ядерною зброєю, висунув гіпотезу про реальність «ядерної ночі», яка може настати на планеті внаслідок ядерного конфлікту двох наддержав. На його думку, єдиним стримуючим фактором ядерної війни на сьогодні є загальнолюдські моральні та етичні норми і правила. І ці норми, на жаль, – гарантія вельми слабка, оскільки в сучасних країнах з тоталітарними режимами до влади приходять, як правило, діячі з таким низьким рівнем моральних і етичних норм, що бар'єр, відокремлюючий світ від ядерної війни, стає все більш хитким і ненадійним.

Таким чином, на кожному етапі становлення глобалістики підіймається чергова ключова глобальна проблема, яка потребує вирішення в комплексі з попередніми. Якщо розглядати наслідки процесу глобалізації в цілому, то можна виділити його позитивні і негативні сторони.

5. Тенденції і протиріччя, що спостерігаються у світі

Що ж послужило поштовхом для виникнення і поширення глобалізаційного процесу? В першу чергу, це суспільний поділ праці, значущість якого свого часу підкреслював відомий шотландський економіст Адам Сміт. Кожен робить те і спеціалізується на тому, що у нього найкраще виходить. Це стосується і країн. Міжнародний поділ праці – це вищий ступінь суспільного поділу праці. Він має на увазі стійку економічно вигідну спеціалізацію країн на виготовленні певних товарів і взаємний обмін результатами своєї діяльності в певних співвідношеннях. Коли відбувається все більше поглиблення процесів міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва, істотно починають зростати

потоки міжнародної торгівлі (обсяги експорту та імпорту). Переміщення факторів виробництва ще більшою мірою сприяє прискоренню міжнародної торгівлі і зростанню добробуту країн-учасниць.

Зважаючи на це, виділяються наступні тенденції, які спостерігаються у сучасному світі:

1. Тенденція посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами. Так, зараз дуже складно знайти суто американський чи японський комп'ютер. Є величезна кількість лабораторій по всьому світу, які за відповідними технологіями виробляють потрібні деталі, що необхідні для його виготовлення. Це призводить до виникнення наступної тенденції: посилення ролі міжнародних корпорацій.

2. Тенденція посилення ролі глобальних корпорацій. Процес управління торгівлею товарами, які мають величезне число комплектуючих і виготовляються за відповідними технологіями в різних країнах, дуже складний і вимагає координації. У ролі координаторів даних процесів зазвичай виступають міжнародні глобальні корпорації. Вони являють собою великі фінансово-виробничі, науково-технологічні, торговосервісні об'єднання, для яких характерне поєднання виробництва у країні базування з широко розгалуженою системою функціонування за кордоном. Зазвичай до глобальних корпорацій відносять транснаціональні і багатонаціональні корпорації.

Транснаціональна корпорація (ТНК) – це компанія з використанням переважно однонаціонального акціонерного капіталу, управлінського контролю та інтернаціональною сферою діяльності.

Багатонаціональна корпорація (БНК) – це, як правило, акціонерне товариство, статутний капітал якого не має певної національної належності, тобто власниками компанії є резиденти різних країн.

Посилення ролі ТНК у світі пов'язано з прискоренням процесів росту як міжнародної торгівлі товарами і послугами, так і фінансових потоків між країнами. Основна частина світових патентів і ліцензій припадає саме на ТНК і БНК. Можливість отримання надприбутків, використовуючи ефект економії на масштабі, змушує ці компанії вести жорстку конкуренцію на світових ринках з метою завоювання ключових позицій у світі. Крім того, глобальні корпорації сприяють «усуненню» культурних відмінностей між країнами, поширюють свою присутність у світі. Наприклад, багато магазинів, автомобілі, їжа, напої, музика, одяг стають все більш схожими.

3. Тенденція прискорення зростання міжнародної торгівлі в більшості країн. Це відбувається завдяки посиленню процесів лібералізації міжнародної торгівлі з поступовим зниженням або повним скасуванням багатьма країнами тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі. Надаючи пільговий режим торгівлі країнам – торговим партнерам, багато країн розраховують на відповідні дії з боку останніх. СОТ (Світова Організація Торгівлі), завданням якої є стимулювання процесів міжнародної торгівлі, контролює тарифний і нетарифний режим країн-учасниць, сприяє вирішенню торговельних суперечок між контрагентами. Таким чином, процеси лібералізації міжнародної торгівлі сприяють прискоренню її зростання і підвищенню добробуту країн-учасниць.

Необхідно звернути увагу на різницю між тими товарами, якими торгують зараз, і тими, якими торгували ще років 150 – 200 тому. Якщо раніше торгівля здійснювалася переважно сировинними товарами (вугіллям, бавовною, залізною рудою, зерном), то зараз торгівля головним чином носить промисловий характер. Сировинні товари стали менш вагомими, ніж промислові товари і послуги. Вартість фізичних матеріалів у кінцевому продукті стає набагато меншою, ніж це було навіть років 50 тому, в той час як зростає роль нових технологій, а відповідно, більше оцінюються нові прогресивні ідеї.

4. Тенденція великих міграційних переміщень населення. Це пояснюється, в першу чергу, посиленням напруженості у світі і зростанням числа військових конфліктів. Крім того, велика частина мігрантів приймає рішення про зміну місця проживання з метою пошуку кращих умов праці і більш високої заробітної плати. Функціонування філій міжнародних корпорацій по всьому світу також часто сприяє переміщенню робітників, вчених і інженерів між підрозділами корпорацій.

5. Тенденція одночасного розвитку двох процесів: інтеграції та дезінтеграції. Під процесом інтеграції розуміється процес економічної взаємодії країн, що призводить до зближення їх господарських механізмів. Дезінтеграція – процес розпаду, розчленування цілого (союзу, інтеграційного об'єднання або окремої країни) на складові частини. З одного боку, прогрес в області інформаційно-комп'ютерних технологій, ефекти масштабів виробництва одночасно об'єднують різних людей і різні культури. Це підштовхує країни створювати регіональні інтеграційні угруповання шляхом уніфікації відповідних видів державної політики, введення єдиної валюти, скасування тарифних і нетарифних обмежень на переміщення товарів і факторів виробництва. Але, з іншого боку, є певна межа зростання даних об'єднань, яка визначається ступенем готовності країн відмовлятися від свого національного суверенітету і ділитися

своїми повноваженнями з наднаціональним органом. Коли те чи інше регіональне інтеграційне об'єднання підходить до даної межі, можливий дезінтеграційний процес. Найчастіше процес дезінтеграції запускається активними критиками глобалізації.

6. Тенденція прагнення багатьох економічно розвинених країн переносити енергоємне, матеріаломістке і трудомістке виробництво в країни, що розвиваються. Це пов'язано з тим, що у останніх дешевша вартість робочої сили, матеріалів і енергії. Основна ж частина ТНК і БНК, які знаходяться на території економічно розвинених країн, вважають за краще вкладати кошти в наукоємні галузі.

7. Тенденція стрімкого розвитку засобів зв'язку. Ця тенденція пов'язана із зростанням можливостей людей отримувати доступ до знань і встановлювати зв'язки з людьми, що знаходяться в інших частинах планети. Це стало можливим завдяки тому, що за останні 50 років стрімко розвинувся ринок комп'ютерних технологій і засобів зв'язку.

Найчастіше основні протиріччя між країнами виникають на ґрунті боротьби за ринки збуту або джерела сировини. При цьому основна мета – потіснити конкурента з певної ніші світового ринку.

Умовно можна виділити три основні групи суперечностей, що виникають між країнами і ведуть до конфліктів:

1. Економічні, які ведуть до політичного загострення (боротьба за ресурси, за встановлення контролю над їхніми цінами може призводити до військових конфліктів).

2. Політичні (ідеологічні), які ведуть до економічного загострення (вихід невеликих країн з-під сфери впливу більш могутніших держав часто пов'язаний з торговими блокадами, санкціями та ін.).

3. Релігійні, які можуть призвести як до економічних, так і до політичних протистоянь.

Протиріччя зазвичай виникають в рамках «тріади» (трьох центрів світового економічного розвитку), до якої належать:

- а) НАФТА (Північно-американська зона вільної торгівлі на чолі з США);
- б) країни ЄС;

в) країни АТР (країни азійсько-тихоокеанського регіону на чолі з Японією). Суть протиріч полягає у зростаючій конкуренції між даними групами країн на світових ринках.

Незважаючи на те, що країни-учасниці торговельно-економічних блоків, розуміючи складність і суперечливість сучасної ситуації на світовому ринку, все ж прагнуть шукати взаємні точки дотику для позитивного вирішення наявних проблем і протиріч, проте, нерідко між ними виникають торгові війни. Протиріччя між країнами Півночі і Півдня полягають в істотній різниці їхніх рівнів життя. Незважаючи на досить швидкі позитивні зміни, які відбулися за останні 50 років у країнах, що розвиваються (в країнах Півдня), і які вплинули на їхні економічні показники, вони так і не змогли досягти рівня життя розвинених країн. Цьому сприяли такі фактори, як збільшення технологічного розриву між «бідними» і «багатими» країнами, а також проблеми з недостатньо ефективним функціонуванням інституту права в менш розвинених країнах. Величезні потоки мігрантів, що з'явилися в результаті бажання великої кількості людей з менш забезпечених країн домогтися «кращого життя», а також військові дії, що відбуваються на території деяких з цих країн, призвели до проблеми масової міграції та різкого суттєвого ускладнення ситуації в економічно розвинених країнах. Крім того, часто країни Півдня винуватцями свого важкого становища вважають глобальні корпорації, штабквартири яких розташовуються переважно в економічно розвинених країнах. Звинувачуючи останніх у політичному тиску на приймаючі країни, в переробленні законів для власної вигоди, багато бідних країн вважають, що саме глобальні корпорації є основною причиною поширення бідності і поглиблення нерівності доходів. Все це зараз посилює наростання протиріч між наведеними вище групами країн.

Останнім часом можна виділити також посилення суперечностей між Росією і США. Незважаючи на закінчення «холодної війни», триває боротьба даних держав за території економічного і політичного впливу. Енергетична криза і прагнення сторін до монополізації ринку енергоресурсів також стало причиною посилення протиріч між державами. На даний момент США здійснюють величезні вливання коштів у розробку нових технологій, пов'язаних з упровадженням альтернативних джерел енергії (сланцевий, скраплений газ, енергія сонця, вітру, води та ін.). Це вже зараз істотно позначається на цінах природних енергоресурсів (спостерігається їх зниження), а також призводить до ослаблення позицій газових монополістів.

Підводячи підсумок, можна резюмувати, що глобальна економіка – це економіка, що здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в

масштабі всієї планети. Глобалізація – це більш тісна інтеграція країн і народів світу, що спричинена значним скороченням витрат на перевезення і зв'язок, усуненням штучних бар'єрів на шляху переміщення з країни в країну товарів, послуг, капіталу, знань та людей. Вона має місце у процесі злиття національних економік в єдину загальносвітову систему.

Причиною глобалізаційного процесу стало не просто поглиблення процесів міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва, а їх поглиблення з орієнтацією саме на використання результатів науковотехнічного прогресу, тобто з орієнтацією на застосування нових технологій.

Незважаючи на існування в світі різних проблем і протиріч, більшість країн все ж прагне до знаходження спільних шляхів їхнього вирішення.